

13. М. Шевера. Л. Зав'ялова. М. Федорончук. А. Ільїнська. М. Рудзь. С. Плахотнюк. Антоній Анджейовський. Талан і таланти відомого натураліста. Київ. 2018.
14. Русские ботаники. Биографо-библиографический словарь. Составил С. Ю. Линшиц. Москва. 1947. т.1. стр. 59-61. Примітка – Призвіще в цьому джерелі записане як Антоний Андржейовский.
15. В. І. Мельник. Ботанічна наука та освіта у Волинській гімназії – Кременецькому ліцеї (1805–1833). Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія – Біологія. 2012. № 1(50). С. 140.

Алевтина Корнелішина

ВІННИЦЬКІ ПРИБУТКОВІ БУДИНКИ ІЗ СИЛІКАТНОЇ ЦЕГЛИ ЯК СКЛАДОВА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ МІСТА

Анотація. У статті досліджено прибуткові будинки Вінниці початку ХХ ст., побудовані з використанням силікатної цегли, що вже є пам'ятками. Розкрито історичні передумови поширення цього типу житлової забудови, становлення місцевого виробництва силікатної цегли та її роль у формуванні архітектурного обличчя міста. Наголошено на необхідності визнання пам'ятками інших прибуткових будинків, що ще не охороняються державою, адже ці будівлі значною мірою визначали зовнішній вигляд міста на початку ХХ ст.

Ключові слова: Вінниця, прибутковий будинок, силікатна цегла, пам'ятка архітектури місцевого значення.

Alevtina Kornelishyna

VINNYTSIA APARTMENT BUILDINGS MADE OF SILICATE BRICK AS PART OF THE CITY'S CULTURAL HERITAGE

Abstract. The article examines apartment buildings in Vinnytsia from the early 20th century, built using silicate bricks, which are now considered historical monuments. It reveals the historical background for the spread of this type of residential development, the establishment of local silicate brick production, and its role in shaping the architectural face of the city. It emphasises the need to recognise other apartment buildings that are not yet protected by the state as monuments. After all, these buildings largely determined the appearance of the city at the beginning of the 20th century.

Keywords: Vinnytsia, apartment building, silicate brick, architectural monument of local significance.

Актуальність дослідження полягає у тому, що вінницькі прибуткові будинки початку ХХ ст., оздоблені силікатною цеглою, становлять важливу складову архітектурної спадщини міста та є унікальним явищем в Україні завдяки широкому застосуванню цього винайденого будівельного матеріалу. Хоча силікатна цегла була запатентована ще у 1866 р., але вперше її промислове виробництво розпочалося в Німеччині лише у 1894 р. Досить швидко ця технологія потрапила до Вінниці, де у 1899 р. відкрили перший у Російській імперії силікатно-черепичний завод. Він розміщувався на Замості, належав акціонерному товариству Абази Костянтина Володимировича і Ко [1, с. 73]. Новий матеріал швидко знайшов застосування у міському будівництві, його виробництво стало прибутковою справою, а міському середовищу Вінниці додало зовнішньої оригінальності. На відміну від сусідніх міст, де силікатну цеглу використовували обмежено, у Вінниці вона широко застосовувалася для облицювання фасадів і створення декоративних елементів як особових, так і прибуткових будинків. Її білий, рожевий, сірий, зелений, синій колір надавали святковості вінницьким вулицям початку ХХ ст. Попри значну історико-культурну цінність багато таких споруд втрачено або зазнало трансформацій упродовж ХХ ст., а частина з тих, що збереглися, нині втрачає автентичний вигляд через утеплення або фарбування фасадів, що приховують оригінальний образ. Така ситуація загрожуює зникненню характерних рис історичного середовища Вінниці та підкреслює необхідність ретельного вивчення і збереження цих будівель.

Мета дослідження полягає у систематизації та узагальненні відомостей про вінницькі прибуткові будинки початку ХХ ст., побудованих з використанням силікатної цегли, визначення їх власників, історико-культурного контексту побудови, стану збереженості тощо.

Прибуткові будинки як особливий тип житлової архітектури набули поширення в Європі у 1830–1840-х рр., адже відповідали зростаючим темпам урбанізації та розвитку ринкових відносин. На українських землях поява таких будинків припадає на 1870–1880-ті рр. як рішення нестачі житлових площ для зростаючого населення, внаслідок економічного піднесення та побудови нових залізничних шляхів [2, с. 118]. Такі будинки споруджувалися переважно у центральних кварталах міста з метою отримання прибутку від здачі приміщень в оренду. У структурі міського простору це були дво-, три- та більше поверхові житлово-торгівельні будівлі з кількома помешканнями, які забезпечували стабільний дохід власникам [3, с. 56]. Перші поверхи часто відводилися під комерційні приміщення, тоді як верхні призначалися для проживання. Особливістю прибуткових будинків був також контраст між головним фасадом, який був більш парадним, яскраво оздобленим, що можна пояснити бажанням показати рівень матеріальних можливостей та смаків власника,

привертаючи увагу потенційних клієнтів. Бокові ж та дворовий фасад були більш стриманими в оздобленні, або зовсім без прикрас.

У Вінницю такий тип забудови прийшов із запізненням на десятиліття. Точну кількість збудованих протягом кінця XIX – початку XX ст. прибуткових будинків визначити складно, не усі вони збереглися, та й зміна функціонального призначення у радянські часи далася взяти. Історико-архітектурним планом міста Вінниці визначено принаймні 40 прибуткових будинків, з яких 30 є пам'ятками архітектури місцевого значення та 9, що є будівлями значної історичної забудови. В оздобленні 9 пам'яток архітектури місцевого значення використано силікатну цеглу [4].

Наприклад, «Будинок прибутковий Львовича», пам'ятка архітектури місцевого значення відповідно до Розпорядження Вінницької ОДА № 78 від 19.02.1996, що розташований по вул. Арх. Артинова, 49, усі фасади якого обкладені білою силікатною цеглою. Будинок належав Якову Мойсейовичу Львовичу (1868 – після 1918), купцю, який мав гільдійське посвідчення 2-го розряду, та був молодшим сином Мойсея Вольфовича Львовича, глави роду Львовичів, що мали значний капітал у місті та були власниками чавуноливарного і машинобудівельного заводу «Молот» [5, с. 119]. У часи Української революції, протягом лютого-березня 1919 р., коли після взяття Києва більшовиками до Вінниці евакуювалися українські урядові інституції, у будівлі розташовувалось Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки [6, с. 92].

Головний, південний, фасад, повністю викладений білою, фрагментарно рожевою, силікатною цеглою, має будівля по вулиці Соборній, 58. «Будинок прибутковий з магазином» є пам'яткою архітектури місцевого значення згідно з Розпорядження представника Президента України ОДА №209 від 14.07.1994 р. Він розташований на ділянці, що у 1899 р. належала Зайденвергу [7, арк. 28], згодом власником триповерхової будівлі був Ель Шмулевич Бродський, принаймні у 1914–1916 рр. Будинок поєднував житлову і торгову функції, на першому поверсі розміщувалися магазини, а верхні поверхи призначалися для житла. У радянський час у одній із квартир мешкала доцент педагогічного інституту П. Г. Горна з родиною та її мати. П. Г. Горна – сестра А. Г. Горного, головного військового прокурора СРСР (1957–1986), який починав служити заступником прокурора Вінниці до Другої світової війни, а вже на Нюрнберзькому процесі 1945–1946 рр. був помічником головного обвинувача від СРСР. Він регулярно приїздив до матері, тому відвідати квартиру на 3-му поверсі вважали за честь все обласне та міське начальство.

Нині пофарбований будинок по вул. Соборній, 75, «Будинок прибутковий», головний фасад якого також був оздоблений із використанням силікатної цегли, має статус пам'ятки архітектури місцевого значення згідно з Розпорядженням ОДА № 248 від 25.07.1997 р. Його власником був Сергій Ілліч Скоробогач-Богущкий, відомий вінницький домовласник, розстріляний більшовиками навесні

1919 р. [8, с. 67]. Будівля споруджена на початку XX ст., відзначалася технічними новачками, мала центральне водяне опалення, електрику та водопровід. Після встановлення радянської влади, з 1920 р. у будинку розміщувалися губернські установи. З 1926 р. тут знаходився Вінницький окривиконком, а згодом, після створення Вінницької області – обласні установи. З 1941 р. будівлі повернули первісну житлову функцію, у зв'язку з введенням в експлуатацію будівлі обкому партії та облради. Після Другої світової війни тут жили співробітники облвиконкому та обкому партії на рівні завідувачів відділів, професори медінституту, а на першому поверсі розмістили магазини.

Прикладом також утепленого прибуткового будинку оздобленого із використанням силікатної цегли є «Будинок прибутковий Співака», що розташований по вул. О. Соловйова, 2 – пам'ятка архітектури місцевого значення відповідно до Розпорядження ОДА № 248 від 25.07.1997 р. Власником будинку був Янкель Іосевич Співак, заможний підприємець, з 1917 р. – гласний Вінницької міської думи від єврейського національного блоку [9, с. 148]. Будівлю споруджено у 1911 р. за проектом архітектора Григорія Григоровича Артинова. Первісно вона мала апартаменти власника, торгові приміщення та внутрішній двір. На цій самій ділянці у 1913 р. Я. Й. Співак збудував кінотеатр на 150 місць, який, однак, не зберігся. Після націоналізації 1920 р. будинок використовувався як громадський заклад, а з 1945 р. в ньому розміщується школа № 17 (нині – фізико-математичний ліцей).

Кутовий двоповерховий «Громадсько-житловий будинок (Житлова будівля з лавками та сторожою)» по вул. Магістратській, 11, внесений до переліку щойно виявлених об'єктів культурної спадщини як пам'ятка архітектури відповідно до наказу Управління містобудування та архітектури Вінницької ОВА 19.08.2025 р. Він є яскравим прикладом того, що відбувається з силікатними фасадами. У нього залишився не утепленим другий поверх прикрашений сандриками, карнизами та підвіконнями із білої та рожевої силікатної цегли. Зведений у перші роки XX ст. на замовлення Мойсея Вольфовича Львовича (1841–1915), засновника купецької династії Львовичів. Після смерті власника його спадкоємцям належали декілька будівель у центрі Вінниці, серед яких і ця споруда [10, с. 86].

«Будинок житловий» за місцезнаходженням по пров. Селянському, 7 – пам'ятка архітектури місцевого значення за Розпорядженням ОДА № 248 від 25 липня 1997 р., також зберіг первісний вигляд оздоблення із використанням силікатної цегли. Будівлю зведено у 1910-х рр. на місці старої малоповерхової дерев'яної забудови [11, с. 148]. Двоповерховий Г-подібний будинок, оздоблення якого виконане із білої силікатної цегли.

«Будинок прибутковий», розташований по вул. Магістратській, 27 є пам'яткою архітектури місцевого значення відповідно до Розпорядження ОДА № 248 від 25.07.1997 р. Триповерхова будівля побудована на початку XX ст., основна частина головного фасаду, має

два нижні поверхи, облицьовані білою та рожевою силікатною цеглою. Її фактура та світлий колір підкреслюють архітектурні деталі, як обрамлення віконних прорізів, аркові перемички та рустовані пояси між поверхами. Верхній поверх споруди виконано з червоної цегли, що створює виразний контраст із нижніми ярусами.

Ще одна будівля початку ХХ ст., «Будинок житловий» на вул. князів Коріатовичів, 96, включений до переліку пам'яток згідно зі Розпорядженням ОДА № 248 від 25.07.1997 р. Двоповерхова споруда, у структурі щільної забудови вулиці, основна декоративна увага зосереджена на поєднанні червоної випаленої глиняної та білої силікатної цегли, яка використана для підкреслення аркових перемичок, оздоблення вікон і нижньої частини стін, що створює візуальне розвантаження фасаду.

Отже, прибуткові будинки Вінниці оздоблені із використанням силікатної цегли стали важливою складовою історико-архітектурного середовища Вінниці початку ХХ ст. Їх визнали пам'ятками у 1990-х рр., враховуючи їхній архітектурний вигляд, не зважаючи на використання нового будівельного матеріалу. Звідси витоки сучасного зневажливого ставлення до фасадів, коли у гонитві за енергоємністю будівель ігнорують будівельні особливості, і ми втрачаємо характерні особливості вінницької забудови початку ХХ ст. У місті є інші прибуткові будинки, наприклад, вул. Архітектора Артинова, 17, чи вул. князів Коріатовичів, 37, що не визнані пам'ятками, але побудовані з силікатної цегли. Їм також нині загрожує перебудова та знищення оригінальних фасадів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Грабовська О.В. Цегла ручного формування як пам'ятка історії та культури (на прикладі м. Вінниці XVI – середини ХХ ст.) : дис. канд. іст. наук. Київ, 2018. 290 с.
2. Субін-Кожевнікова А. С. Дослідження стилістичних особливостей прибуткових будинків м. Вінниці кінця ХІХ – початку ХХ століть // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. 2016. Вип. 45. С. 117–123.
3. Бируля О. Архітектурна історія Вінниці. Вінниця, 1930. 67 с.
4. Історико-архітектурний опорний план у складі генерального плану м. Вінниці / Український державний інститут культурної спадщини. Київ, 2021.
5. Рога А., Козак О. Судовий спір щодо оренди в умовах зміни влади 1918 р. (на прикладі вінницького заводу «молот») // Регіональні студії української історії: матеріали Всеукр. наук.-практ. студент. конф. / відп. ред. І.М. Романюк. Вінниця, 2023. С. 119–122.
6. Федоришен О. Приміщення Міністерства закордонних справ УНР. Місця пам'яті української дипломатії : енцикл. довід. / упоряд. та заг. ред. І. Матяш. Київ, 2022. С. 92–93.

7. Державний архів Вінницької області. Ф. Д-230, оп. 1, спр. 711, арк. 28
8. Кароєва Т. Р. «Історія має право сподіватися від міста Вінниці блискучого майбуття...». Вінниця, 2018. 202 с.
9. Совінський Є. В., Федоришен О. Ю. Прибутковий будинок Я. Співака // Пам'ятки історії та культури Вінницької області. Вінниця / упоряд.: Ю.А. Зінко, А.М. Подолинний. Вінниця, 2016. 274 с.
10. Рога А., Козак О. Вінницька родина Львовичів – власників особняка на Єрусалимці // Вісн. студент. наук. т-ва іст. ф-ту. Вінниця, 2023. Вип. 19. С. 85–88.
11. Денисова Л. М. Житловий будинок (поч. 20 ст., архіт.). // Пам'ятки історії та культури Вінницької області. Вінниця / упоряд.: Ю. А. Зінко, А. М. Подолинний. Вінниця, 2016. 274 с.

Зоя Гудченко

З ДОСВІДУ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАБУДОВИ ІСТОРИЧНИХ ПОСЕЛЕНЬ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІСТРЯНЩИНИ (КІНЕЦЬ 1960-Х – 2010-І РОКИ)

Анотація. У повідомленні висвітлюються питання архітектурно-етнографічних досліджень у зоні впливу Дністровського гідровузла; спроби порятунку пам'яток традиційного будівництва шляхом переміщення окремих із них у музеї просто неба; проблеми переселення мешканців із теренів затоплення та підтоплення на безпечні місця.

Ключові слова: Середня Наддністрянщина, дослідження, зона затоплення, водосховище, традиційна архітектура, переселенці, музеї просто неба, Поділля.

Zoya Gudchenko

FROM THE EXPERIENCE OF RESEARCHING THE STRUCTURE OF HISTORICAL SETTLEMENTS OF THE MIDDLE TRANSNISTRIA REGION (LATE 1960S - 2010S)

Abstract. The report highlights issues of architectural and ethnographic research in the area affected by the Dniester Hydroelectric Complex; attempts to preserve traditional buildings by moving some of them to open-air museums; and problems associated with resettling residents from flooded and submerged areas to safe locations.

Keywords: Middle Dniester Region, research, flood zone, reservoir, traditional architecture, resettlers, open-air museums, Podillia.